

Cristian Nicolae APETREI

ANEXELE GOSPODĂREȘTI ALE REȘEDIȚELOR BOIEREȘTI DIN ȚĂRILE ROMÂNE (SECOLELE XIV–XVI)

The utilitarian-household enlargements of the nobiliary residences from the Romanian Countries (14th-16th centuries)

Abstract: The paper tries to reconstruct, from a functional and constructive point of view, the structure of the utilitarian-household enlargements found in the ensemble of the Romanian nobiliary residences. Studied from an analytic perspective, this type of constructions proved to be very diverse from a functional point of view. It contains kitchens, stables, storage places, houses for the personnel and different industrial installations. In the majority of cases, the information on these enlargements comes from written sources, which very rarely insist on the constructive details. The archaeological researches can provide us with much more information, but the number of sites which offered significant data in this sense is yet rather limited. Nevertheless, the few cases investigated so far have allowed the author to outline a few constructive features for each of the utilitarian-household enlargements.

Keywords: Wallachia, Moldavia, nobiliary residences, medieval archaeology, utilitarian-household enlargements.

*

Reședințele boierești din spațiul românesc extracarpatic, asemenea tuturor celorlalte reședințe nobiliare europene, aveau aspectul unor ansambluri de clădiri grupate în jurul locuințelor propriu-zise, în alcătuirea cărora trebuiau să se găsească diverse tipuri de anexe gospodărești menite să satisfacă necesitățile zilnice ale familiilor rezidente. Izvoarele scrise subsumează uneori aceste anexe termenului colectiv **НЪМЕСИТИН** (acareturi)¹, alteleori însă le indică individual, textele aflate în această din urmă situație alcătuind de fapt unica sursă de informații privitoare la specificul lor funcțional. Utilizarea izvoarelor scrise pentru cunoașterea acestui tip de obiective are totuși o eficiență limitată, întrucât de cele mai multe ori informația pusă la dispoziție vizează doar dimensiunea funcțională, în vreme ce amănuntele referitoare la structurile lor constructive sunt, de regulă, trecute sub tăcere.

¹ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. V, vol. întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 19, nr. 15 (în continuare *DRH*); *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, p. 250, nr. 262 (în continuare *DIR*).

Încercarea de a reconstitui înfățișarea acestor spații și clădiri utilitar-gospodărești este, așadar, un demers care se poate baza numai pe datele furnizate de arheologie și, în mod special, pe cele ale investigațiilor cu caracter sistematic. Din păcate, însă, numărul cercetărilor întreprinse în cadrul reședințelor boierești este relativ redus, iar ponderea cercetărilor sistematice este și mai redusă. Consecința directă a acestei stări de fapt este aceea că din totalul siturilor intrate în atenția arheologilor numai în trei (cele la Giulești, jud. Suceava², Liteni, jud. Suceava³, și Cernica, jud. Ilfov⁴) au fost deocamdată identificate vestigii ale unor anexe gospodărești. Problema transcende, de altfel, limitele stricte ale studiului reședințelor boierești, ea fiind prezentă și în cazul altor tipuri de situri arheologice⁵. Trebuie menționată totuși și o posibilă justificare obiectivă pentru această insuficiență a izvoarelor arheologice, neajuns care se leagă de însăși structura constructivă a anexelor avute în vedere: dat fiind faptul că în marea lor majoritate acestea trebuie să fi fost construcții ușoare, ridicate din lemn, este de crezut că, de cele multe ori, ele au lăsat urme materiale puțin consistente, dificil de cercetat pe cale arheologică.

Bucătăria. Una dintre cele mai importante anexe este *bucătăria*, o componentă funcțională a reședinței boierești la cunoașterea căreia contribuie atât izvoarele arheologice, cât și documentele interne de cancelarie. Cercetările arheologice întreprinse până în prezent îngăduie evidențierea a două soluții de așezare a bucătăriei în raport cu corpul locuinței. O primă variantă este aceea a amplasării celor două componente în locuri diferite, soluția constructivă adoptată fiind una pragmatică, dacă avem în vedere riscul de declanșare a incendiilor pe care îl presupunea acest gen de spațiu funcțional. Cea de-a doua variantă presupunea ignorarea acestei măsuri de precauție, amenajarea spațiului pentru prepararea hranei fiind făcută în același corp de clădire în care se regăseau camerele de locuit ale familiei boierești.

Din punct de vedere arheologic, separarea spațiului afectat preparării hranei de locuința propriu-zisă ne este demonstrată de cercetările întreprinse la reședințele de la Giulești și Cernica, în cazul cărora bucătăriile au fost amenajate sub forma unor complexe de vetre și cuptoare plasate la mică distanță de principalele componente civile ale celor două complexe.

² Lia Bătrâna, Octav Monoranu, Adrian Bătrâna, *Cercetările arheologice din cuprinsul reședinței feudale de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava*, în „Cercetări arheologice”, VII, 1984, pp. 155-158.

³ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, Octav Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV–XVII)*, Suceava, 1982, pp. 43-89, pp. 51-62.

⁴ Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind așezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XIV, nr. 2, 1963, pp. 366-370.

⁵ Material concludent pentru decelarea unor tipologii constructive au furnizat până în prezent doar șantierele arheologice de la Baia și Orhei; a se vedea Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, vol. II, *Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iași, 1984, pp. 42-44; Pavel Bârnea, Tatiana Reaboi, *Anexele gospodărești de la Orheiul Vechi din secolul al XV-lea și de la începutul secolului al XVI-lea*, în „Arheologia medievală”, III, 2000, pp. 85-87.

La **Giulești**, în zona în care se bănuiește că s-a aflat locuința boierească și anexele sale, respectiv la 250 m spre nord-vest de biserica reședinței, au fost descoperite trei astfel de complexe. În cazul unuia dintre ele este vorba despre o vatră asociată cu două gropi (o încăpere de alimentare a vetrei și o groapă menajeră). Celelalte două complexe reprezentau serii de câte șase și respectiv trei cuptoare, prevăzute cu gropi de alimentare, a căror funcție trebuie să fi fost aceea de preparare a pâinii și a hranei, în general. Cuptoarele au fost săpate în lutul galben, la o adâncime de 0,20–0,30 m față de nivelul medieval de călcare, și aveau în plan o formă circulară sau ușor ovală, cu diametre variind între 1,00 m și 1,40 m⁶.

A doua situație de acest fel este aceea de la **Cernica**, unde, în apropierea locuinței și a bisericii, au fost descoperite resturile materiale ale unor bordeie de dimensiuni diferite, două din cele cinci astfel de locuințe scoase la lumină aparținând sfârșitului secolului al XVI-lea. În acest caz, fiecărei locuințe îi era asociat câte un cuptor boltit, cu destinații similare celor de la Giulești, având gura orientată, de regulă, spre sud sau sud-vest și un pavaj de cărămizi în jurul acesteia⁷.

Această modalitate practică de amplasare a bucătăriei pare a fi confirmată și de actele interne de cancelarie. În acest sens poate fi invocat un document emis la 7 mai 1583, care face trimitere la cumpărarea de către Ieremia Movilă, marele vornic al Țării de Sus, a unei case cu „cuhne” în **Iași**, achiziționată de la Mărica, jupanița vornicului Pață⁸. Menționarea cu caracter excepțional a bucătăriei în documentul citat, ca de altfel și a unei a doua anexe, despre care vom vorbi mai departe, ne conduce către aceeași concluzie formulată mai sus, a existenței unei construcții separate, individualizate în raport cu corpul locuinței. Este însă greu de spus cum va fi arătat bucătăria cumpărată în Iași de Ieremia Movilă. Cel mai credibil model de reconstituire ne este furnizat, bineînțeles, de exemplul contemporan al „bucătăriei” de la Cernica. Alături de acesta, ar mai putea fi menționate ca modele posibile bucătăriile atestate un secol mai târziu, tot în Iași, în incinta mănăstirii Cetățuia, dar și în Țara Românească, în cadrul complexelor rezidențiale domnești de la Brâncoveni și Potlogi. În aceste din urmă cazuri este vorba despre bucătării care aveau aspectul unor construcții paralelipipedice de zid, surmontate de câte un turn-lanternă⁹.

Cea de-a doua soluție desprinsă din analiza izvoarelor arheologice este cea ilustrată de exemplul locuinței descoperite la **Runcu**, jud. Gorj. În acest caz, camera estică a edificiului dispunea de o vatră cu dimensiunile de 0,67 m x 1,75 m x 0,60 m, adosată unuia dintre pereți. Instalația de aici a fost construită din cărămidă și folosea un grătar din ceramică, prevăzut cu orificii pentru scurgerea cenușii¹⁰. Judecând după indiciile furnizate de investigația arheologică (ziduri groase de peste 1 m;

⁶ L. Bătrâna, O. Monoranu, A. Bătrâna, *op. cit.*, pp. 155-158, fig. 2.

⁷ Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 366-368, fig. 6.

⁸ *DIR, A. Moldova, veacul XVI*, vol. III, p. 216, nr. 268.

⁹ A se vedea Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974, pp. 246-247; Anca Brătuleanu, *Curți domnești și boierești în România. Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1997, p. 57, p. 59, fig. 67.

¹⁰ Venera Rădulescu, *Săpăturile arheologice de la Runcu, jud. Gorj*, în „Cercetări arheologice”, VII, 1984, p. 176.

prezența unei dușumele din scânduri; urme de tencuială păstrate pe ziduri; recuperarea unor fragmente de stucatură), se poate afirma că locuința descoperită a fost una etajată, iar spațiul special destinat preparării hranei a fost prevăzut în structura primului nivel.

Importanța bucătăriei pentru familiile boierești din Țările Române este demonstrată și de constatarea că unele dintre reședințele acestora dispuneau de personal specializat pentru prepararea hranei. O situație de acest fel este menționată într-un act intern de cancelarie din 31 martie 1555, prin care Dan, portar de Suceava, primește întărire domnească pentru doi robi tătari „anume Iacob socaci, pe care l-au cumpărat de la Grigorie, fiul Năstascăi, nepotul lui pan Gavril Totrușan” și „Barbul socaci, ce i l-a dat de bunăvoia sa Bolea aprod”¹¹. Mai mult decât atât, se pare că uneori boierii nu se despărteau de acest personal specializat nici atunci când părăseau țara, foarte grăitor în acest sens fiind cazul solului moldovean Nicolae Burlă, aflat la Cracovia în răstimpul 21-26 mai 1551, unde era însoțit, printre alte persoane, de un bucătar și de un ajutor de bucătar¹².

Grajdul. Prezența unor construcții special amenajate pentru adăpostirea animalelor este slab reflectată în izvoarele arheologice existente, individualizarea locului deținut de aceste anexe în ansamblul unui complex rezidențial boieresc fiind înlesnit în special de sursele scrise.

Singura reședință boierească în cazul căreia cercetările arheologice au condus la descoperirea unei amenajări ce a funcționat probabil ca adăpost pentru animale este aceea de la **Liteni**, unde anexa în cauză se afla, împreună cu alte două construcții modeste, la o distanță de cca. 8 m de locuința boierească. Presupusul grajd se prezenta sub forma unei gropi de cca. 3 m x 3,5 m, cu acces prin intermediul unui plan înclinat, amenajat pe latura nordică. Pereții interiori nu prezentau urme ale unor amenajări speciale, în schimb, podeaua, înclinată de la nord spre sud, pare a confirma funcționalitatea sugerată de autorii descoperirii, aceasta având probabil menirea de a permite scurgerea dejecțiilor¹³. În partea superioară, construcția de la Liteni se ridică probabil cu câteva zeci de centimetri deasupra nivelului solului, pentru a permite iluminarea și ventilarea interiorului. În acest context, este de crezut că ea avea aspectul unei clădiri semi-îngropate, asemănătoare probabil cu grajdurile-bordei pe care cercetările etnografice le semnalează în mediul rural până spre jumătatea secolului al XX-lea¹⁴.

Pe parcursul veacului al XV-lea, alături de tipul constructiv exemplificat prin cazul de la Liteni, în Moldova se pare că a funcționat și un altul, ceva mai complex. Pe acesta din urmă îl avem atestat arheologic doar în mediul rezidențial

¹¹ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, pp. 72-73; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 58.

¹² Theodor Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XIII, 1976, p. 305; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 154.

¹³ M. D. Matei, Em. I. Emandi, O. Monoranu, *op. cit.*, pp. 60-62.

¹⁴ Gheorghe Focșa, *Elementele decorative la bordeiele din sudul regiunii Craiova*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, II, nr. 3-4, 1955, p. 81.

domnesc, însă nu este deloc exclus ca prezența lui să se fi asociat și cu unele reședințele boierești din epocă. Este vorba despre tipul de clădire ilustrat de așa-numita „casă domnească” descoperită pe platoul din fața cetății Suceava, căreia unii cercetători i-au atribuit o funcție de reprezentare (grație mai ales cahlilor descoperite în umplutura locuinței, ce au fost asociate cu o presupusă sobă monumentală). Ca și grajdul de la Liteni, construcția de la Suceava a fost amenajată sub forma unei fose, orientate pe direcția nord-sud, având de această dată dimensiuni mult mai mari (26 m x 10 m). Intrarea se făcea tot prin intermediul unui plan înclinat, gârliciul de acces fiind dispus perpendicular pe latura nordică. Clădirea de la Suceava prezintă însă și unele diferențe notabile în raport cu cea de la Liteni. Avem aici în vedere utilizarea unui schelet din lemn bazat pe sistemul „amnarelor”, menit să susțină loazbele care căpățeau în interior pereții gropii, iar pe de altă parte existența unei podele din lemn¹⁵. Mai trebuie spus că detaliile legate de stratigrafia fosei, înclinarea acesteia dinspre sud către nord, precum și prezența unei gropi în colțul nord-estic al podelei par să fi alcătuit sistemul de drenaj al dejecțiilor, astfel încât, foarte probabil, nu ne aflăm în fața unei locuințe, ci a unui grajd¹⁶.

Clădirea din fața cetății Sucevei a avut însă și o suprastructură susținută de o rețea de stâlpi fixați în exteriorul fosei¹⁷, această constatare conducând la concluzia că deasupra primului nivel afectat grajdului propriu-zis se va fi aflat un etaj, probabil rezervat stocării furajelor. Accesul la nivelul superior se făcea pe aceeași latură cu gârliciul, acolo unde au fost descoperite alte două gropi corespunzătoare stâlpilor pe care se sprijinea scara de acces¹⁸.

Din punct de vedere funcțional, construcția descoperită pe platoul din fața cetății Sucevei pare să își găsească și ea analogii târzii, studiile cu caracter etnografic oferindu-ne numeroase astfel de exemple din secolele XVIII–XIX, când sunt atestate sub denumirea de *șure cu grajd*¹⁹. Trebuie spus însă că, din punct de vedere constructiv, acestea din urmă erau în marea lor majoritate clădiri ridicate la suprafața solului, ceea ce poate să însemne că la un moment dat, pe parcursul veacurilor XV–XVIII, grajdurile semi-îngropate au început să fie înlocuite cu cele ridicate la suprafață.

Pentru secolul al XVI-lea, ne lipsesc deocamdată dovezile arheologice cu privire la structura constructivă a acestor anexe gospodărești. Avem, în schimb, câteva cazuri în care ele apar menționate documentar. O astfel de mențiune ne este

¹⁵ Radu Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lângă Cetatea Sucevei*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XX, nr. 1, 1969, pp. 43-66; R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, pp. 30-31.

¹⁶ A se vedea Petre Diaconu, *Considerații privind casa domnească de pe platoul din fața Cetății Suceava*, în idem, *Recenzii și discuții arheologice*, vol. I, Călărași, 1994, pp. 138-149.

¹⁷ R. Popa, *op. cit.*, p. 46, fig. 6-8; R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁸ R. Popa, *op. cit.*, p. 49, fig. 6-8; autorul pune stâlpii și scara de acces în legătură cu gârliciul prin intermediul unui foișor. Reconstituirea este însă puțin probabilă pentru că cele două gropi descriu o linie de sprijin perpendiculară pe axul lung al gârliciului, situație în care suprastructura scării nu putea fi decât paralelă cu acesta din urmă și perpendiculară pe corpul clădirii.

¹⁹ A se vedea Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, 1978, pp. 116-119.

oferită de actul din 7 mai 1583, la care ne-am referit mai sus, act în care, alături de bucătăria pe care viitorul domn Ieremia Movilă o achiziționa împreună cu locuința din **Iași**, găsim atestată și existența unui *grajd*²⁰. Probabil tot în legătură cu prezența unei reședințe boierești este și informația rezultată dintr-un document datat 23 iunie 1629, care pomenește un alt *grajd* din **Iași**, aparținând de această dată boierului Balica fost hatman²¹.

Realități similare pot fi surprinse și în Țara Românească. Astfel, un act din 15 februarie 1590, prin care jupanul Gherghe Lamina cumpăra de la un oarecare Gașpar Magea o curte în **București**, precizează că, printre alte anexe, reședința acestuia din urmă includea și un *grajd*²². La sfârșitul secolului al XVI-lea, aici pare a se fi conturat chiar o anumită tendință de standardizare a terenurilor pe care boierii și negustorii bogați le achiziționau în scopul ridicării de reședințe, acestea fiind prevăzute în principiu cu câte un spațiu rezervat *grajdului*. Către această concluzie ne îndreaptă un act din 20 august 1648, care, referindu-se la realități mai vechi, contemporane domniei lui Mihnea al II-lea Turcitul, menționează un astfel de loc de casă cu loc pentru *grajd*, căruia, însă, după vânzare, i-a fost schimbată destinația, cumpărătorul construind pe el case și prăvălii²³.

Ridicarea anexelor de acest gen nu pare să se fi legat de creșterea animalelor domestice, întrucât până în secolul al XIX-lea atât vitele mari, cât și cele mici iernau în aer liber sau în adăposturi sumare, cel mult împrejmuite²⁴. De altfel, este foarte greu de crezut că *grajdurile* epocii ar fi putut să adăpostească șeptelurile marilor gospodării boierești. Judecând după modul în care izvoarele scrise caracterizează această ramură a economiei locale²⁵, construcțiile respective ar fi trebuit să fie foarte numeroase, pentru a putea adăposti sutele și chiar miile de capete crescute în vederea comercializării. Am văzut însă mai sus că ele sunt foarte rar atestate documentar și aproape întotdeauna menționate ca fiind singulare în cadrul complexelor rezidențiale boierești. Prin urmare, se ridică în mod firesc întrebarea: care a fost rostul acestor *grajduri*?

Explicația funcțională care poate fi oferită, în stadiul actual al cercetării, este aceea că astfel de construcții erau destinate unor animale care necesitau o îngrijire

²⁰ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 216, nr. 268.

²¹ Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a Statului, vol. II, vol. întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu, Doina Duca, București, 1959, nr. 502, p. 115.

²² DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, p. 431, nr. 448.

²³ Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, vol. VI, vol. întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă și Silvia Vătafu-Găitan, București, 1993, nr. 1205, p. 458.

²⁴ Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 105; Mihai Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei. Dări de cotitate în sfera economiei păstorești (secolul al XV-lea-mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iași, 2000, p. 47. De altfel, această din urmă realitate este semnalată ca o adevărată curiozitate de către unii dintre străinii care vizitau Țările Române, a se vedea *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, vol. întocmit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 383 (relatarea îi aparține lui Antonio Maria Graziani).

²⁵ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV-XVII)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXI, nr. 5, 1968, pp. 851-857; M. Lazăr, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în secolele XVI-XVIII*, în „Hierasus”, I, 1978, pp. 362-371.

specială. În acest context, ele trebuie puse în legătură cu creșterea cailor de rasă, numiți „turcești”, „arăpești” sau „dobroginești”, cai antrenați pentru luptă, care erau importați în special din Imperiul Otoman. Reprezentând o componentă fundamentală a echipamentului militar cu care se înzestra elita socială autohtonă, aceste animale erau singurele care puteau beneficia de o atenție atât de mare, încât să li se construiască spații speciale menite să le protejeze de intemperii. Pentru boierimea română, îngrijirea cailor de luptă trebuie să fi fost cu atât mai importantă, cu cât aceștia erau mai scumpi decât exemplarele autohtone, ei fiind priviți, de altfel, ca articole de lux²⁶.

În sprijinul ipotezei avansate, putem aduce un izvor extern, care reflectă însă foarte bine modul de raportare a nobilimii române la această problemă. Este vorba despre o scrisoare a pretendentului Ștefan Mâzgă²⁷, aflat în pribegie la Satu Mare, de unde scria autorităților habsburgice, la 30 iunie 1581, pentru a se lamenta în privința lipsurilor cu care se confrunta. Cu această ocazie, „voievodul” ridică în special probleme legate de îngrijirea cailor, indispensabili pentru serviciul militar pe care îl presta în slujba împăratului, printre alte aspecte, acesta evocând necesitatea construirii unui adăpost pentru iarnă pentru cai: „acum ar trebui să fac pentru caii mei pentru iarnă un adăpost nemernic sau un grajd”²⁸.

Spațiile de depozitare. Un alt tip de anexă componentă a reședințelor boierești este reprezentat de spațiile destinate stocării diverselor categorii de bunuri, a căror prezență trebuie să fi fost obligatorie dacă avem în vedere contextul relațiilor economico–sociale ce caracterizau societatea medievală românească și modul în care aceste relații se reflectau în mentalul colectiv²⁹. Pornind de la informațiile documentare cunoscute, se poate spune că, din punctul de vedere al contemporanilor, aceste spații se împărțeau foarte probabil în două tipuri constructive diferite: subterane și supraterane. În acest sens, deosebit de sugestiv este un document de cancelarie din 30 mai 1598, care menționează reședința din **București** a boierului Trifan pivnicerul, reședința care avea ca spații de depozitare o *pivniță* și mai multe *cămări*³⁰. Așadar, în vreme ce *pivnițele* erau spații de depozitare construite sub nivelul solului, *cămarile* pivnicerului trebuie să fi reprezentat, în antiteză, o serie de amenajări supraterane.

²⁶ Pentru o comparație între prețurile de vânzare ale celor două rase, a se vedea Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (secolele XV–XVII)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, pp. 225–240; D. Mioc, *Prețurile din Țara Românească în secolele XV–XVI și dinamica lor*, în „Revista de istorie”, 33, nr. 2, 1980, pp. 323–324.

²⁷ Despre acest personaj și corespondența sa cu Curtea imperială habsburgică, a se vedea D. Constantinescu, *Ștefan Mâzgă “voievod” și vremea sa. Contribuții la istoria politică a Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Iași”, fasc. „Istorie”, III, 1947, pp. 209–244.

²⁸ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, vol. II, București, 1930, p. 203.

²⁹ A se vedea Florin Constantiniu, *Mentalități economice și contabilitatea domeniului*, în „Memoria economică”, 26, 1972, pp. 155–159, care, studiind comportamentul economic al românilor în evul de mijloc, concluzionează că, până spre anul 1800, idealul „hambarului plin” a predominat net în raport cu cel al „pungii pline”.

³⁰ *DIR, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, p. 411, nr. 425.

În zonele de podgorie din Moldova găsim aceeași dualitate a spațiilor de depozitare, cu precizarea că în locul cămărilor sunt menționate de această dată *cramele*, anexe destinate preparării vinului și depozitării inventarului agricol. Astfel, un document din anii 1584-1587, care se referă însă la realități mai vechi, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, menționează reședința Mihnesei din **Dealul Domnesc**, de lângă Cotnari, reședință care era înzestrată „cu crame și cu teasc și cu pivniță de piatră”³¹. Reședința de la **Horodiștea**, aparținând mitropolitului Grigore al Moldovei, avea și ea astfel spații de depozitare, un act de cancelarie din iunie–august 1551 menționând, alături de case, existența unor crame și a unei pivnițe³². O realitate similară este ilustrată și într-un act emis de Petru Șchiopul, probabil la 10 aprilie 1587, care atestă existența în satul **Scobinți**, din Dealul Porcului, a unui complex rezidențial format din crame, pivniță de piatră, teasc și case aparținând hatmanului Balica³³.

Aspectul pivnițelor menționate era destul de diversificat din punct de vedere constructiv. În unele cazuri, ele erau ridicate din lemn, în tehnica amnarelor sau aceea a furcilor, în altele din zidărie. De cele mai multe ori, accesul în interior se făcea prin intermediul unui culoar descendent îngust, numit „gârlici”. De regulă, poziția acestuia era una excentrică în raport cu corpul clădirii, el fiind dispus fie pe latura scurtă a pivniței, fie pe cea lungă. Sunt cunoscute însă și cazuri în care gârliciul era inclus în volumul acesteia, poziția sa fiind paralelă cu una dintre laturile clădirii. Într-un număr redus de cazuri, accesul în pivniță se făcea prin interiorul locuințelor, soluția utilizată fiind probabil aceea a unor scări mobile. Unele dintre pivnițe (în special cele de dimensiuni reduse) erau acoperite cu tavane din lemn, soluția fiind întâlnită atât în cazul celor ridicate din lemn, cât și cazul celor din zidărie. Altele (mai ales cele care se desfășurau pe suprafețe mari), beneficiau în schimb de sisteme complexe de boltire; în majoritatea situațiilor cunoscute, acestea erau alcătuite din câte doi semicilindri longitudinali sprijiniți pe arcade duble sau triple, precum și pe arce dublu³⁴.

Diverse trebuie să fi fost și soluțiile adoptate pentru ridicarea cămărilor și a cramelor. Indiferent, însă, de destinația primită, este de crezut că aceste spații de depozitare reproduceau în linii generale programele, tehnicile și materialele de construcție întâlnite în arhitectura civilă a epocii. Un astfel de exemplu este, în opinia noastră, locuința nr. 1 descoperită în cuprinsul ansamblului rezidențial de la **Liteni**. Aceasta era o construcție semi-îngropată, de dimensiuni reduse (2,80 m x 2,95 m), apropiată de locuințele cu prispă naturală continuă, dar care în locul

³¹ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 236, nr. 291.

³² Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a Statului, vol. I, vol. întocmit de Ileana Leonte, Mihai Fănescu, M. Regleanu, Veronica Cute, Lucia Papadopol, București, 1957, p. 128, nr. 459.

³³ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, pp. 348-349, nr. 425.

³⁴ Pentru arhitectura pivnițelor caselor boierești din secolele XIV–XVI, a se vedea Tereza Sinigalia, *Locul ansamblului de la Strehaia în arhitectura Țării Românești*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Arte plastice”, 35, 1988, pp. 17-33; eadem, *Programul civil și rolul comanditarului în arhitectura din Țara Românească din secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Arte plastice”, 40, 1993, pp. 9-24; eadem, *Arhitectura civilă de zid din Țara Românească în secolele XIV–XVIII*, București, 2000, *passim*; Cristian Moisescu, *Arhitectura românească veche*, vol. I, București, 2001.

gârliciul de acces folosea foarte probabil o scară mobilă din lemn. Cercetând umplutura acesteia, autorii descoperirii au putut constata absența obișnuitei instalații de încălzit, precum și lipsa oricăror urme provenind de la structura constructivă (gropi de pari, urme de lipitură sau chirpic)³⁵. Prin urmare, clădirea în cauză nu a fost o locuință, ci, mult mai probabil, un spațiu amenajat special pentru stocarea diverselor categorii de bunuri gospodărești³⁶.

Un alt spațiu de depozitare pe care izvoarele scrise îl evocă în legătură cu reședințele boierești este *aria*. Întâlnită mai ales în zonele de cultură cerealiară, aceasta reprezenta un perimetru special amenajat și îngrădit, în cuprinsul căruia se băteau snopii în vederea separării grăunțelor de spice³⁷. Aria se pare că a beneficiat de o formă de standardizare similară cu cea a grajdului, fiind prevăzută și ea ca spațiu funcțional distinct atunci când se inițiază ridicarea unei reședințe boierești. Elocvent din acest punct de vedere este un act de cancelarie din 7 iulie 1580, prin care un oarecare Iane primea întărire pentru un loc de casă boierească, peste care fusese înfrățit de fratele său Oprea postelnicul, act în care precizează că terenul respectiv cuprindea: „cât va putea Iane ca să-și facă curtea și ariia și cu grădină și cu toate trebuințele casii lui”³⁸. Aceleași realități sunt evocate și într-un alt document, din 7 august 1578, prin care lui Dumitru Grecul îi era întărit „un loc de casă cu grădină și cu curte cu arie și cu toate acareturile”, aflat în **Săcuiani**, peste care fusese și el înfrățit de către un oarecare Stan, fiul lui Pădure, și de jupânița acestuia, Mușa³⁹. O ultimă atestare documentară ne este oferită de un act din 28 martie 1579, care semnaleză, printre altele, achiziționarea de către jupanul Dumitru mare clucer și jupanița sa, Calea, a unor ogoare și a unui loc de casă, aflate în satul **Cepturile**. Ca și în celelalte două situații amintite anterior, terenul cumpărat cuprindea: „loc de casă și de arie și grădină și toate gardurile în jur”⁴⁰.

Spațiile comerciale. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, odată cu creșterea volumului schimburilor interne din Țările Române, în orașele și târgurile de la nordul Dunării încep să fie menționate tot mai des spațiile comerciale permanente, numite *prăvălii* sau *dughene*, spații care de multe ori aparțineau domniei, mănăstirilor și boierilor⁴¹. Pe acest fond al dezvoltării comerțului intern și exterior, documentele de cancelarie ne dezvăluie un aspect mai puțin cunoscut din

³⁵ M. D. Matei, Em. I. Emandi, O. Monoranu, *op. cit.*, pp. 52-53.

³⁶ A se vedea însă *ibidem*, pp. 53-54, unde autorii investigației afirmă: „rămânem la părerea că locuința prezentată a fost una de caracter sezonier, fără ca prin aceasta să se fi exclus și eventualitatea ca ea să fi servit ca anexă de caracter gospodăresc a unei locuințe de suprafață aflate în apropiere”.

³⁷ V. Butură, *op. cit.*, pp. 158-159.

³⁸ DRH, B. Țara Românească, vol. VIII, vol. întocmit de D. Mioc și Ioana Constantinescu, București, 1996, p. 509, nr. 311.

³⁹ *Ibidem*, p. 229, nr. 148.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 294, nr. 186.

⁴¹ Lia Lehr, *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501-1650*, în *Studii și referate privind istoria României*, vol. I, București, 1954, pp. 673-676, pp. 682-683; Radu Manolescu, *Aspecte din istoria negoșului bucureștean în secolul al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XII, nr. 5, 1959, pp. 30-37; L. Lehr, *Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (secolele XVI–XVII)*, în „Revista de istorie”, 33, nr. 1, 1980, pp. 73-76.

trecutul acestor spații comerciale și anume integrarea unora dintre ele în structura arhitectonică și funcțională a reședințelor boierești ridicate în mediul urban.

Foarte sugestiv, pentru modul în care se configura un astfel de complex rezidențial, este un act din 24 iulie 1587, în care este descris cazul reședinței din **București** a fostului mare vornic Dragomir. Pe locul de prăvălii cumpărat anterior de la niște negustori greci, acesta a ridicat „pivniță din piatră și casă peste pivniță și două prăvălii pe Ulița Mare și de la pivniță în jos patru prăvălii”⁴². Tot pe Ulița Mare a **Bucureștilor**, în apropierea Curții domnești, se afla reședința marelui portar Jipa, compusă din case și prăvălii, pe care acesta le dăruia la 5 iunie 1589 mănăstirii Segarcea⁴³. Un alt exemplu, provenind de asemenea din mediul capitalei muntene, ne este oferit de un document din 30 mai 1589, act prin care sudețul și pargarii bucureșteni întăreau unei familii de meșteșugari înstăriți complexul reședinței lui Trifan pivnicerul, format din „casă cu pivniță și cu două prăvălii și cu garduri și cu cămările și cu loc oricât se va alege în jurul caselor”⁴⁴. Interesant este faptul că trecerea unor astfel de reședințe din posesia boierimii în aceea a patriciatului urban poate fi completată cu cazuri în care transferul drepturilor de stăpânire are loc în sens invers, fapt de natură să sugereze apropierea existente între cele două categorii sociale. O astfel de situație este cea a jupanului Gherghe Lamina, care cumpăra, la 15 februarie 1590, de la Gașpar Magea, probabil un târgoveț bogat de etnie maghiară, „o prăvălie cu curte și cu grajd [...] spre uliță cu altă prăvălie”, aflate de asemenea în **București**⁴⁵.

În aceeași perioadă, realități similare se regăseau și în orașul **Iași**, capitala Moldovei. Aici, de pildă, găsim menționată documentar reședința fostului mare logofăt Ioan Golia, înzestrată cu dughene și berărie. După moartea logofătului, reședința a căzut în ruină, astfel încât cneaghina Ana, soția acestuia, și fiul său Mihail o dăruiau mănăstirii Vatoped, la 30 martie 1606, dania fiind înregistrată ca „loc de casă în târgul Iașilor unde au fost casele logofătului boierului Ioan Golia cel răposat și cu loc de dughene ce au fost de cumpărătură, și cu loc de berărie”⁴⁶. O altă reședință ieșeană cu spații comerciale aparținea spătarului Constantin, fiul lui Sima (Simone) Vorsi fost mare vameș. Aceasta se afla poziționată chiar în mijlocul urbei și cuprindea „o casă cu două prăvălii” evaluate la circa 20000 de aspri. Dată fiind valoarea ei, reședința era dăruită, la 7 iunie 1600, mănăstirii Sf. Sava, în contul unei datorii pe care Constantin spătarul o moștenise de la tatăl său⁴⁷.

După cum se poate observa, exemplele invocate fac referire exclusiv la situația existentă în capitalele celor două țări române, însă este foarte probabil ca, în

⁴² DIR, *B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, p. 320, nr. 334; DRH, *B. Țara Românească*, vol. VIII, p. 473, nr. 288.

⁴³ DIR, *B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, p. 413, nr. 427.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 411, nr. 425.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 431, nr. 448.

⁴⁶ Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 233.

⁴⁷ DRH, *B. Țara Românească*, vol. XI, vol. întocmit de D. Mioc, Ștefan Ștefănescu, M. Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracaș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu și Coralia Fotino, București, 1975, p. 537, nr. 389.

a doua jumătate a secolului al XVI-lea, situații similare să fi caracterizat și restul așezărilor urbane, acolo unde izvoarele interne ne indică prezența unui număr important de reședințe boierești⁴⁸.

Aspectul acestor clădiri destinate activităților comerciale era, foarte probabil, apropiat de cel al locuințelor din lemn. În acest sens, pot fi citate mărturiile datând din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, ale unor călători străini precum Pierre Lescalopier sau Franco Sivori, cel dintâi aflat în trecere prin Țările Române și celălalt rezident o vreme în Muntenia, care insistă în descrierile lor asupra faptului că orașele și târgurile erau dominate de clădiri ridicate din lemn și lut⁴⁹.

Despre similitudinile existente între locuințele și prăvăliile boierilor din târgurile autohtone, ne vorbește și un document redactat de cancelaria lui Mihnea al II-lea Turcitul, la 21 iunie 1586, prin care domnul întărește Episcopiei de Buzău satul **Cârpești** și câteva prăvălii din același oraș. Interesant este faptul că domnul procedează de fapt la întărirea unei danii anterioare a postelnicului Stoica, danie care, inițial, privea satul Cârpești și locuința postelnicului de acolo. Explicația prezenței în actul de întărire a prăvăliilor din Buzău în locul caselor din Cârpești, ne-o oferă același document care ne spune că „după aceia, după moartea lui [a postelnicului, n. n.], Crețu din orașul domniei mele, din **Buzău**, el s-a dus de a luat acele case ale cinstitudinii dregător al domniei mele mai sus zis, din sat, din Cârpești, de le-a strămutat în orașul Buzău, de le-a făcut niște prăvălii, fără știrea domniei mele și fără știrea jupaniței Caplea, jupanița cinstitudinii dregător al domniei mele, jupan Stoica fost mare postelnic”⁵⁰.

Prin urmare, asemănările constructive dintre locuințe și prăvălii puteau merge până la cele mai mici detalii. Alegerea acestor soluții trebuie să fi fost însă dictată nu numai de prețul mai scăzut al lemnului în raport cu zidăria, ci și de rațiuni practice: structurile de acest fel erau, așa cum am văzut, ușor de transferat de pe un amplasament pe altul⁵¹, oferindu-le proprietarilor un anumit grad de mobilitate, necesar pentru a se adapta la dinamica comerțului și a economiei, în general, sau la vicisitudinile politico-militare ale epocii.

Locuințele robilor. La curțile boierești din spațiul românesc, în secolele XV–XVI, sursele interne consemnează uneori prezența unor robi, țigani sau tătari, pe care îi găsim menționați în legătură cu diverse ocupații ordinare sau specializate, unele dintre ele legate probabil chiar de necesitățile de consum ale boierilor rezidenți⁵². Prin urmare, alături de marea majoritate a robilor, cea care locuia în sate și târguri, împreună cu populația de rând, exista și o minoritate, a cărei existență se

⁴⁸ A se vedea Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași, 2004, pp. 218-219; Cristian Nicolae Apetrei, *Terminologia reședințelor boierești în documentele din Țările Române, în secolele XIV–XVI*, în „Arheologia Moldovei”, XXVII, 2004, pp. 214-223, Anexele 1-2.

⁴⁹ *Călători străini*, vol. II, pp. 426-427; *ibidem*, vol. III, p. 8; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV–XVIII)*, București, 1973, pp. 176-178.

⁵⁰ *DIR, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, p. 244, nr. 258.

⁵¹ A se vedea și L. Lehr, *Aspecte urbanistice*, p. 65.

⁵² Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, pp. 142-155.

lega direct de cea a reședințelor stăpânilor. Prezența permanentă a acestei minorități presupunea însă, în mod obligatoriu, existența unor locuințe proprii care, indiferent dacă se aflau amplasate în incintele curților boierești sau în vecinătatea lor imediată, trebuie înțelese ca anexe funcționale ale acestora.

După știința noastră, cea dintâi semnalare a robilor de la curțile boierilor moldoveni o aflăm într-un act de întărire emis la 7 iulie 1439, prin care fiii boierului Ion Jumătate își împărțeau satele și averile moștenite; mezinului, Mândrul Jumătate, îi revenea satul „**Balinții**, pe Siret, curțile și cu morile ce sunt în Siret și cu tătarii ce sunt la acele curți”⁵³. O poruncă domnească emisă de Petru Rareș, în aprilie 1541, menționează în aceeași postură câțiva robi țigani ai boierilor Gavrilaş logofăt și Costin paharnic: „pentru că ei, ori unde vor afla dreptii lor robi țigani, anume Greca țigancă și cu fiii ei, ori între ai cui țigani vor fi ei, iar ei să fie tari și puternici cu această carte a noastră să-i ia pe dânșii și să-i ducă la casele lor”⁵⁴. Câțiva ani mai târziu, la 8 mai 1549, Iliăș Rareș îi întărea lui Gheanghea pârcălab de Cetatea Nouă trei sălașe de țigani, cumpărate de la Văscan fost uricar, actul precizând că „s-a sculat același Văscan, tot de bunăvoia sa nesilit de nimeni, nici asupra și a dat în dar o țigancă tot în curtea lui Gheanghea pârcălab”⁵⁵. În fine, trebuie menționat un act emis la 14 august 1601, de cancelaria lui Ieremia Movilă, care îi întărea marelui vornic Mitrec Bainschi dreptul de stăpânire asupra unor țigani care fugiseră de la reședința acestuia, pentru a se ascunde printre robii domnești: „am dat de la domnia mea și am miluit pe boierul nostru Mitrec Volcinschi care acum se numește Baințhii, să-și ia țiganii din gospod și să-i ducă la curte dumisale cu armaș până la satul Bainții”⁵⁶.

Astfel de realități caracterizau și curțile boierilor din Țara Românească. Semnificativ în acest sens este un act emis la 6 august 1526, de cancelaria voievodului Radu de la Afumați, prin care boierului Vlaicu clucer îi este întărit dreptul de stăpânire asupra unui anume țigan Budur, „căci a fost făcut cu o țigancă a jupanului Vlaicu clucer [...] Iar acel țigan mai sus scris a rămas în mâna jupanului Vlaicul clucer de l-a crescut până s-a făcut mare”⁵⁷. Un alt document, din 4 septembrie 1585, ne arată că marele postelnic Stoica ținuse și el câțiva robi pe lângă curtea sa din **Cârpești**. Este vorba despre două sălașe de țigani care, împreună cu casele dregătorului, vor ajunge după moartea acestuia în stăpânirea Episcopiei din Buzău, conform dispozițiilor testamentare ale defunctului⁵⁸.

Din punct de vedere constructiv, locuințele robilor trebuie să fi fost destul de asemănătoare cu cele ale populației rurale, despre care știm că trăia în locuințe

⁵³ DRH, A. Moldova, vol. I, vol. întocmit de Constantin Cihodaru, I. Caproșu și Leon Șimanschi, București, 1975, p. 146, nr. 99.

⁵⁴ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 404, nr. 366.

⁵⁵ Ibidem, p. 586, nr. 527.

⁵⁶ Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925, p. 5, nr. 1.

⁵⁷ DRH, B. Țara Românească, vol. III, întocmit în cadrul Seminarului de paleografie slavă condus de D. Mioc, p. 52, nr. 29; a se vedea și *ibidem*, p. 205, nr. 130, care, referindu-se la același țigan, arată că „jupan Vlaicul clucer, el l-a luat și cu țigancă și l-a crescut 8 ani”.

⁵⁸ DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, p. 200, nr. 213.

îngropate (bordeie) și locuințe ușor adâncite în sol (cu prispă naturală continuă), construite din lemn și pământ⁵⁹.

Afirmația pare a fi susținută și de rezultatele cercetărilor de la **Liteni**, unde în apropierea locuinței boierești au fost descoperite și investigate urmele unui modest edificiu contemporan, pe care autorii investigațiilor l-au pus în legătură cu prezența unei familii de țărani dependenți. Este vorba despre o locuință rectangulară de dimensiuni foarte reduse (2,15 m x 2,55 m), ușor adâncită în solul medieval, în interiorul căreia au putut fi observate urme ale unei locuiri permanente. Locuința a fost ridicată din paiantă, având structura de rezistență formată dintr-o rețea de pari dispuși în jurul gropii, acestora adăugându-li-se un stâlp central, menit a susține acoperișul „în două ape”. Urmele de locuire la care făceam trimitere mai sus se referă la existența unei instalații de încălzire și a unei podele simple, din lut bătătorit; precum și la numeroasele fragmente ceramice descoperite în umplutura gropii. Legătura funcțională cu locuința boierească este sugerată nu numai de distanța mică (18 m) dintre cele două construcții, ci și de constatarea arheologilor că ambele au fost distruse simultan, într-un incendiu care a afectat întregul complex rezidențial⁶⁰.

Probabil aceleași rosturi le-au avut și cele două bordeie pe care cercetările arheologice desfășurate la **Cernica** le-au scos la iveală în jurul edificiilor aparținând reședinței boierului Radu Captariu. Sistemul constructiv utilizat aici avea la bază câte o groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, săpată până la 0,70–0,80 m sub nivelul de călcare. Șarpantele acestor bordeie se sprijineau pe câte trei pari groși, fixați în podea, în vreme ce învelitorile lor erau obținute din scânduri și stuf. În interiorul fiecăruia dintre ele a fost găsită câte o vatră deschisă, amplasată în apropierea peretelui nordic sau a celui sudic, indicând faptul că locuirea a avut un caracter permanent. În exterior, în vecinătatea imediată a bordeielor, se aflau două cuptoare boltite, destinate coacerii pâinii⁶¹, constatare ce pare să îndreptățească concluzia că natura ocupațională a locuitorilor acestora a fost legată de prepararea hranei pentru familia boierească.

Alte anexe cu caracter economic. Satele de reședință sunt prezentate adesea în documente ca zone de mare interes economic pentru stăpânii lor, ele fiind asociate cu prezența unor variate surse de venit. Împreună cu cele aflate în restul satelor domeniului, aceste surse alcătuiau rezerva și monopolurile senioriale,

⁵⁹ Pentru tipologia locuințelor rurale din secolele XIV–XVI, a se vedea Nicolae Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat din Țara Românească în secolele XIV–XV (Așezarea de la Coconi, r. Oltenița)*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XIII, nr. 1, 1962, pp. 63–67; Maria Comșa, *Types de habitations de caractère rural de la région comprise entre les Carpates Méridionales et le Danube aux XIIIe–XVIIe siècles*, în „Dacia”, N. S., XXI, 1977, pp. 299–317; Aristide Ștefănescu, *Considerații arheologice asupra locuinței din secolele XIV–XV la Dunărea de Jos*, în „Pontica”, XXXIII–XXXIV, 2000–2001, p. 559–563; M. D. Matei, Lucian N. Chițescu, *Cetea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002, pp. 34–67; Rodica Popovici, *Negoști, un sat din zona Neamț în secolele XIV–XVII*, în „Arheologia medievală”, IV, 2002, pp. 28–29.

⁶⁰ M. D. Matei, Em. I. Emandi, O. Monoranu, *op. cit.*, pp. 57–59.

⁶¹ Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 366–368, fig. 6; alături de cele două locuințe de tip bordei, datând din prima fază de funcționare a complexului, au mai fost descoperite alte trei construcții similare, care aparțin însă secolului al XVII-lea, când reședința boierească a fost transformată în mănăstire.

gestionate de centrul domeniului boieresc (reședința stăpânului), motiv pentru care ele pot fi privite ca un grup aparte de anexe cu caracter economic. Frecvent întâlnite, atât în Moldova⁶², cât și în Țara Românească⁶³, sunt *morile* pentru măcinarea cerealelor. Sursele contemporane le menționează, de regulă, pe cursurile râurilor, motiv suficient să credem că în marea lor majoritate acestea erau acționate hidraulic. Din punct de vedere tehnic, ele trebuie să fi fost mori cu roată orizontală, numite „cu ciutură” sau „cu făcălău”, corespunzând unui tip de instalație pe care cercetările etnografice îl consideră a fi cel mai vechi de pe teritoriul românesc⁶⁴. Prezența morilor în hotarele satelor de reședință se justifică nu numai prin necesitatea satisfacerii nevoilor de consum ale familiilor rezidente, ci și prin veniturile constante și substanțiale pe care le furnizau gospodăriei boierești, exploatarea morilor și a vadurilor de moară constituind, așa cum bine se știe, unul dintre principalele monopoli domeniale⁶⁵.

O altă categorie de anexe „industriale” cu acționare hidraulică, pe care le găsim menționate împreună cu reședințele boierilor, este reprezentată de instalațiile destinate finisării materialelor textile, numite: *vâltori*, *pive*, *șteze* și *dârste*⁶⁶. Un astfel de caz este reședința pe care, la îndemnul voievodului Petru II, și-au ridicat-o probabil frații Cernat Ploscarul și Șteful pe malul Prutului, lângă iezerul Covurlui. Printr-un act emis la 15 iulie 1448, domnul le întărea acestora numeroase sate, seliști și prisăci, precum și „jumătate din morile noastre de la Covurlui, pe Prut, să-și facă casă, și jumătate din pădure, și jumătate din șteze, și din pești și din tot venitul, și pe apă și pe uscat, să le fie jumătate, și pe aceeași parte a iazului să-și facă dârsta”⁶⁷.

⁶² *DIR, A. Moldova, veacul XVI*, vol. I, p. 131, nr. 123, p. 256-257, nr. 227, p. 267-268, nr. 325, pp. 307-308, nr. 274; *ibidem*, vol. II, p. 17, nr. 15, p. 139, nr. 131, p. 225, nr. 236; *ibidem*, vol. III, p. 34, nr. 43; *ibidem*, vol. IV, p. 38, nr. 43; *DRH, A. Moldova*, vol. I, p. 121, nr. 82, pp. 146-147, nr. 99, pp. 207-208, nr. 151, p. 334, nr. 236; *ibidem*, vol. II, vol. întocmit de L. Șimanschi, în colaborare cu G. Ignat și D. Agache, București, 1976, p. 72, nr. 50, p. 106, nr. 73, p. 115, nr. 79; *ibidem*, vol. III, vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1980, p. 166, nr. 83, p. 548, nr. IX.

⁶³ *DIR, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. V, pp. 247-249, nr. 260; *DRH, B. Țara Românească*, vol. XI, p. 37, nr. 27, pp. 188-189, nr. 143, pp. 457-458, nr. 332.

⁶⁴ Monica Budiș, Petre Idu, *Mori cu ciutură și pive*, în „Cibinium”, 1967-1968, pp. 217-229; Vasile Cărăbiș, *Morile și pivele de pe Valea Jaleșului (județul Gorj)*, în „Cibinium”, 1967-1968, pp. 231-240; Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV–începutul secolului al XIX-lea*, București, 1973, pp. 137-142; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973, pp. 97-106; V. Butură, *op. cit.*, pp. 328-332.

⁶⁵ A se vedea Valeria Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XXII, 1945, pp. 171-183; eadem, *Les immunités dans le Principautés Roumaines aux XIVe et XVe siècles*, București, 1947, p. 89; Șt. Ștefănescu, *În legătură cu o scrisoare a Profesorului Marcel Émerit*, în „Studii. Revistă de istorie”, XI, nr. 5, 1958, pp. 183-186; Dumitru Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova (câteva date noi și precizări)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, I, 1964, pp. 139-144.

⁶⁶ A se vedea descrierea modului în care funcționau aceste instalații, la Constantin Turcu, *Șteaza, instalație primitivă sătească pentru perfecționarea unor țesături casnice*, în „Studii. Revistă de istorie”, VIII, nr. 4, 1955, pp. 113-118; V. Cărăbiș, *op. cit.*, pp. 248-252; M. Ostap, V. Semendeaev, *Pivele de bătut sumani de pe valea Șomuzului*, în „Cibinium”, 1967-1968, pp. 185-193; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 155-169; D. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 108-110; V. Butură, *op. cit.*, pp. 392-401.

⁶⁷ *DRH, A. Moldova*, vol. I, p. 398, nr. 280.

Reședința de la **Vâlcești–Bucecea**, aparținând boierului Vlaicu pârcaľab de Cetatea Albă și succesorilor săi, se pare că a administrat un complex similar de instalații, amplasat, de această dată, pe cursul Siretului. La 15 aprilie 1569, când strănepoata pârcaľabului vindea satul, cumpărătorul plătea pentru el 3000 de zloți tătărești⁶⁸, o sumă foarte mare la acea vreme; actul de întărire omitea însă să precizeze care erau motivele prețului atât de ridicat. Ulterior, aceeași sumă a fost plătită de domnitorul Petru Șchiopul, care a achiziționat satul pentru a-l dăruia ctitoriei sale de la Galata; actul în care a fost consemnată tranzacția ignorând și de această dată să explice cuantumul prețului respectiv⁶⁹. Din fericire, însă, ni s-a păstrat până astăzi catastiful de venituri al mănăstirii, unde se arată că la Vâlcești existau cinci mori, patru pive și o vâltoare⁷⁰, justificând în acest fel suma plătită, în determinarea căreia, alături de reședința cu biserică de zid, intrase, desigur, și prețul acestor importante anexe „industriale”.

Alte tipuri de instalații pe care documentele le pun în relație cu gospodăriile boierești sunt *povarnele*, destinate producerii de băuturi spirtoase, și *sladnițele*, utilizate pentru prepararea berii⁷¹. Ca exemplu în acest sens, poate fi adus un document din 3 martie 1598, prin care cneaghina Magdalena, soția boierului Neagoe pârcaľab de Hotin, dăruia fiicei sale Tudora și nepotului său, Toader: „a treia parte a ei din tot satul **Cordăreni** și cu case vechi ce sunt lângă biserica de piatră și cu mori și cu heleșteu și cu sladniță și cu povarne”⁷².

După cum se poate observa chiar din acest ultim document citat, unele reședințe aveau în proximitate *iazuri* și *heleșteie*, care, pe lângă rosturile avute în amenajarea și funcționarea instalațiilor hidraulice, puteau fi întrebuintate și în postura de crescătorii piscicole⁷³. Marea majoritate a acestora o formau probabil amenajările artificiale, așa cum este cazul heleșteului pe care „l-a săpat și l-a făcut din pustie” boierul Ivanco Haladic în apropierea reședinței din sale de la **Pomerla**⁷⁴. În același scop, puteau fi exploatate însă și bălțile naturale formate pe cursurile râurilor, așa cum se întâmplă cu gospodăria reședinței de la **Hudinți**, a boierilor Movilești, care, potrivit unui act din 20 mai 1582, era alcătuită din: „case, pe Bașău, și cu mori și cu heleștii și cu poeni de fânaț, ce se numesc Baranca și cu bălți de pești pe Prut”⁷⁵.

În hotarul satului de reședință mai puteau fi găsite *puncte vamale interne*, *vaduri de trecere* și *poduri plutitoare*, curtea boierească din apropiere reprezentând

⁶⁸ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, pp. 190-191, nr. 201.

⁶⁹ Ibidem, vol. III, p. 91, nr. 115.

⁷⁰ Ibidem, pp. 407-409, nr. 499.

⁷¹ Despre funcțiile acestor instalații, a se vedea Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 92; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 217-219, pp. 229-233; V. Butură, *op. cit.*, pp. 180-182; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399–1 ianuarie 1432)*, Iași, 1984, p. 98.

⁷² I. Caproșu, *Documente moldovenești din secolele al XV-lea–al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, IV, 1967, p. 211.

⁷³ A se vedea Vasile Neamțu, *Exploatarea peștelui în Moldova în secolul al XV-lea. (Contribuții)*, în „Studii și cercetări științifice. Iași”, fasc. „Istorie”, VI, nr. 1-2, 1955, pp. 27-35; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, pp. 60-62, pp. 127-129, pp. 303-304.

⁷⁴ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, p. 47, nr. 47.

⁷⁵ Ibidem, vol. III, p. 189, nr. 242.

atât destinația sumelor obținute din plata taxelor de trecere, cât și locul de adunare a personalului care asigura încasarea acestor taxe și paza obiectivelor respective. Un astfel de caz este reședința de la **Gâdinti** a boierului Negru de la Bârlad, care, prin chiar dania acestuia, intra împreună cu satul în posesia mănăstirii Bistrița, la 12 iulie 1415⁷⁶. Dacă documentele secolelor XV–XVI nu ne dezvăluie potențialul economic al satului, în schimb cele de la începutul veacului al XVII-lea insistă asupra acestui aspect, vorbind despre prezența în Gâdinti a mai multor anexe economice: vad pentru mori pe Siret, bălți de pește și pod mobil⁷⁷. Foarte probabil, acest potențial fusese valorificat și de reședința boierească de la începutul secolului al XV-lea, motiv pentru care, după 1415, mănăstirea se pare că a intrat în concurență pentru stăpânirea satului cu unii boieri care au ajuns să îl controleze temporar⁷⁸. Asemănătoare este și situația curții pe care avea să și-o ridice logofătul Mihail la **Ciumălești**, un hrisov domnesc de danie, emis la 18 februarie 1445, descriindu-i satul respectiv, astfel: „un sat, pe Siret, anume Ciumălești, amândouă cuturile, și cu moara, și cu vama de trecere și cu toate hotarele sale vechi, să-și facă curte în acest sat și mori pe Siret”⁷⁹. Tot ca urmare a unei danii însoțite de sugestia ridicării unei curți, frații Cernat Ploscar și Șteful intrau la 15 iulie 1448 în posesia vămii de la Covurlui, domnia hotărând ca „de la iaz în vale pe Prut să le fie lor din toate târguiețile toată această vamă, și pe apă și pe uscat”⁸⁰.

Fără a ne propune aici reconstituirea, nici măcar parțială, a structurii domeniului boieresc din secolele XIV–XVI, trebuie precizat totuși că documentele interne de cancelarie ne oferă informații și despre existența altor categorii de anexe cu potențial economic ridicat pentru satul de reședință. Este vorba despre grădini⁸¹, vii⁸², livezi⁸³, păduri⁸⁴ și fânețe⁸⁵, care merită să fie amintite nu doar pentru a ilustra diversitatea tipologică a componentelor economice care funcționau în preajma reședințelor boierești, ci și pentru a scoate în evidență peisajul pitoresc în care, uneori, se aflau amplasate aceste complexe.

Galați

⁷⁶ DRH, A. Moldova, vol. I, p. 60, nr. 41.

⁷⁷ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. V, p. 178.

⁷⁸ A se vedea DRH, A. Moldova, vol. I, p. 135, nr. 90, document redactat la 3 iunie 1429, prin care voievodul Alexandru cel Bun întărea satul fiilor lui Oană vornicul de Suceava. Izvorul este interesant și din perspectiva relațiilor domnului cu fostul său mare dregător, pentru că, așa cum este bine știut, Bistrița este chiar ctitoria acestui voievod; nu știm dacă panii Lazor, Stanciul și Costea, fiii vornicului, au vândut ori au retrocedat satul mănăstirii, cert este însă faptul că la 22 martie 1500, Ștefan cel Mare întărea satul mănăstirii Bistrița, invocând dreptul de stăpânire conferit acesteia de privilegiile emise de către bunicul său, Alexandru cel Bun (DRH, A. Moldova, vol. III, p. 459, nr. 256).

⁷⁹ DRH, A. Moldova, vol. I, p. 356, nr. 254.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 398, nr. 280.

⁸¹ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 236, nr. 291; *ibidem*, vol. IV, p. 36, nr. 39.

⁸² *Ibidem*, vol. II, p. 139, nr. 131, p. 225, nr. 236; DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, pp. 247-259, nr. 260, p. 466, nr. 481; *ibidem*, vol. VI, pp. 27-28, nr. 33.

⁸³ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți, 1933, p. 124; DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. IV, pp. 217-218, nr. 270; DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, p. 250, nr. 262.

⁸⁴ DRH, B. Țara Românească, vol. V, p. 356, nr. 320.

⁸⁵ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 280.